

МОЖЕМ ЛИ ДА ПОГЛЕДНЕМ В БЪДЕЩЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК?

Михаил Виденов

Българска академия на науките

Резюме. Авторът на статията отговаря негативно на въпроса за научна езикова прогностика, ако тя се прави чрез догадки от гледище на традиционните направления, които анализират тенденциите и развитието на езиковите феномени, без да отчитат социалния фактор. Необходима е социалингвистическа методика.

В изложението проблемите на прогнозирането са разделени на макросоциалингвистически и микросоциалингвистически и анализът се прави главно с оглед на макросоциалингвистиката. Изтъкнато е, че наблюденията трябва да бъдат насочени главно върху столичната реч, където са водещите социални съсловия. Столичната практика, в последна сметка, става общонационална: столичната мода диктува бъдещия облик на езика.

Посочени са някои перспективи в сега съществуващите езикови варианти.

Ключови думи: столична реч; футурология; прогностика; диглосия; национален стандарт

1.0. Отговорът на този футурологичен въпрос чрез научна аргументация само на пръв поглед изглежда лесен и ако сред езиковедите се направи анкета, ще преобладава отрицателното мнение. За да се даде убедително заключение, трябва да се направят няколко предварителни уговори.

До началото на XIX в., т.е. до появата на сравнително-историческото направление, езикознанието е една чисто описателна дейност без претенции, че може да предвижда развитието на обектите си: то се е интересувало само от класификацията на съществуващите форми и структури. Появилите се варианти са определяни като правилни или неправилни от чисто субективни позиции. От днешно гледище на тези описания е трудно да им даваме характеристика като на научни, защото целта на авторите им е била само да подреждат факти. Създателите на новото сравнително-историческо направление Р. Раск, Фр. Боп, Я. Грим, Ал. Востоков се облягат на установените фонетични закономерности в една част от съществуващите езици и диалекти и на тази база обръщат поглед към предписмените периоди. Интересът

към предисторическите състояния на езиците се засилва още повече с появата на младограматизма през 70-те години на XIX в. (К. Бругман, Х. Остхоф, Х. Паул). Историческите езиковедски екстраполации са от особено значение за историята на човечеството. Те са насочени главно към задоволяване любопитството на съвременниците си, но на практика верифицират откритите езиковедски изводи и с това поставят лингвистиката в редицата на точните науки. Така въз основа на славянските езици и техните диалекти чрез историческа екстраполация се стига до един продукт, който се определя като общ предходник, функционираше като средство за общуване в славянската прародина. Става дума за *праславянския* език. Както знаем, чрез подробно проучване на закономерностите на редица европейски и индийски езици чрез този метод се стигна до реставрация на облика на общия *праиндоевропейския* език. Тези постижения се отнасят и до реставрацията на *прароманския*, *прагерманския* и т.н. други езици, с което лингвистиката на XIX в. буди възхищение сред интелегенцията от онова време.

Днес така сме свикнали с тези лингвистични постижения, че ги приемаме като даденост за науката. Те издържаха проверката на времето и не се оспорват от никого.

Представителите на сравнително-историческото направление обаче не отпращат поглед напред и не се ангажират с хипотези за бъдещето на структурите и системите на конкретните сега съществуващи езици. Това е напълно обяснимо: при поглед *само* върху езиковите феномени не могат да се правят екстраполации за бъдещата им конфигурация. Така лингвистиката загуби голяма част от своето обаяние на фона на останалите обществени и природни науки, при които едно от основните постижения е възможността да се правят прогнози. Да вземем за пример повишаването на нивото на въглеродния диоксид и глобалните климатични промени: учените предвидиха последиците и предупредиха човечеството.

Така при обществените науки стана задължително условието да се насочат към прогнозирането на разглежданите от тях явления. Поставено бе изискването: един подход е научен тогава, когато е в състояние да предвижда бъдещия облик на своите обекти, т.е. става въпрос за научна прогностика, а не за гадаене. Ученият не може да дава отговори, гадайки на кафе, на боб или на бучка захар! В обществените науки се появи футурологията, в която разсъжденията са базирани на строги научни принципи.

Веднага ще подчертаем, че традиционната лингвистика, която анализира само езиковите явления, взети сами за себе си извън обществените процеси, наистина не може да надскочи гадаенето, т.е. тя не може да удовлетвори изискването за научност (Haralampiev, 1997). Така на въпроса, който зададохме тук в заглавието, трябва да отговорим отрицателно: традиционната (асоциалната) лингвистика *не може научно да пролонгира и прогнозира* бъдещето

на своите обекти. Интересен опит да проследи бъдещото развитие на българските морфологични системи направи, нашият учен Ив. Харалампиев, който преди повече от 20 години използва историческия метод да проследи въпросните форми и да използва алгоритъма на досегашното им развитие и да продължи в бъдещето прогнозно. Не е използвана социолингвистическа аргументация. Формите на българския език са проучени във вековете след старобългарския период, като са взети данни от диалектите и книжовните паметници. Предположението е, че действалите закономерности ще продължат и в бъдещето. Развитието ще покаже дали догадките на автора ще се реализират (Haralampiev, 1997).

За нас истинско научно доказателство могат да бъдат само постулатите на развитото се през 50-те години на XX в. ново лингвистическо направление, наречено *социолингвистика*. Това направление погледна по-съсредоточено на отдавна известния тезис за обществения характер на езика и облягайки се на постиженията и на социологията, даде убедителни отговори за развитието на езиците. Основният тезис тук вече е, че езикът е подвластен на *социалните императиви*, а не само на своите иманентни вътрешни закономерности. Тежестта на аргументацията тук вече е поставена върху изследването на *общественото мнение* и на обществените нагласи на съответните социални структури: въвежда се като меродавно понятието *мода*, която се търси в съответните социални елити (Hudson, 1995; Videnov, 1982; Videnov, 2000). Ако научно познаваме общественото развитие и можем да вникнем в неговия бъдещ облик, ние до голяма степен ще сме в състояние да предвиждаме и характера на езика на съответното общество. Тук опорната ни точка вече не е гадаенето, а *научната екстраполация*, солидната прогностика.

Ще спестим на читателя повторението на основните социолингвистически тезиси и за тази цел ще го препратим към току-що посочените по-горе трудове, за да опресни представите си за това сравнително ново направление. Ще посочим само това, че проблемите, с които се занимава социолингвистиката, изграждат два основни дяла: (1) *макросоциолингвистика* и (2) *микросоциолингвистика*. Към първия дял се отнасят отношенията между езиците и между книжовните езици и диалектите, т.е. между формите на съществуване на езиците, а към втория дял спадат проблемите вътре в структурата на конкретните езици и диалекти.

2.0. Нека сега да се опитаме да отговорим най-напред на някои въпроси, свързани с прогностиката на *макросоциолингвистиката* на българския език.

2.1. Какво е бъдещето на традиционните териториални **диалекти** изобщо и на българските диалекти в частност?

Отговорът на този въпрос е ясен и без кой знае какви предварителни изследвания, защото общественото състояние е пред очите ни. Основните диа-

лектни носители са жителите на селата. Работоспособното селско население, което би следвало да наследява местния говор, емигрира основно в градовете или направо в чужбина. И в двата случая диалектът е неприемлив в новата среда. Очевидно е, че градът не търпи диалекта и придошлите хора са подложени на присмех. Това пречи и на социалната им реализация. Социолингвистите са установили, че придошлите от селата хора полагат усилия да се освободят от *контрастните диалектизми*, т.е. от тези особености, за които в новата среда им се присмиват и които самите носители на диалекта схващат като отклонение от нормите на новото обкръжение. Това са главно лексикалните елементи, някои фонетични и морфологични черти. По този начин се създава нова езикова система, която в социолингвистиката сме я нарекли *мезолект*, т.е. това вече не е традиционният териториален диалект, но още не е и градската норма, а нещо междинно (Videnov, 2016). Нашата наука все още не се е насочила към този интересен обект: диалектолозите предпочитат да анализират стари записи от средата на миналия век, и не се интересуват от заглъхването им.

И при възрастните носители, които остават по селата, диалектът в известна степен се разколебава под ударите на училището и електронните средства за масова информация. Образец обикновено става речта на местните специалисти, местната интелигенция. Очевидно е, че и в селата се стига до общуване на мезолект. Нека допълним картината и с това, че десетки села от планинските райони вече са изчезнали от картата на нашата страна или населението се е стопило до минимум.

2.2. Труден е отговорът на въпроса за съдбата на националния ни стандарт, който сме приели да наричаме *книжовен език*. В това отношение сме длъжни да отчетем мощната съвременна *глобализация*, която залива днешния ни живот във всички социално-икономически сфери. В определени области вече се е настанил английският език (естрадата, спортът, науката и т.н.). Глобализацията не е само езиково явление, тя обхваща, както се каза, всички страни на нашия живот и се изразява в американизация.

През последните 2 – 3 десетилетия в официалния ни езиков стандарт проникват десетки англицизми и това явление създава чувство, че езикът ни се англицизира и постепенно губи българския си облик. Трябва да погледнем трезво на явлението и да успокоим обществото, че по този начин не се е загубил нито един език на света. Опасно става тогава, когато се стигне до активен билингвизъм и когато чуждият език получи такъв функционален престиж и чрез диглосията измести родния език на влиятелните обществени съсловия. Това е станало в редица страни от т.нар. Трети свят.

Тук му е мястото да изтъкнем реалната опасност за двумилионната ни емиграция по света (Германия, Испания, Англия, САЩ и др.), за която българският език става функционално второстепенен не само в общест-

вените сфери, но и в семейството, където започва да се използва местният чужд език. Сериозната заплаха в тези общности се отнася до подрастващите. Те не са мотивирани от обстановката и от социализацията да усвояват българския език. И нещо много важно: именно в тези общности най-напред ще се появи явлението български писатели да създават художествени творби не на български език, а на съответния основен за тях чужд език.

В едно по-далечно бъдеще тази мода за създаване на творби директно на чужд език ще завладее и някои среди тук, в България. Ще се появят примерно *български англоезични писатели* или *български немскоезични писатели*. Такова явление и сега се наблюдава в скандинавските страни (Швеция), но условия за него ще има и у нас: мотивировка ще бъдат повишените тиражи, съответно повишените хонорари и възможността за международна известност и признание.

От социолингвистическо гледище прогнозата за бъдещето на българския език на нашата многобройна емиграция не може да бъде оптимистична. Трябва да приветстваме инициативата и усилията на нашето правителство да осигурява учители и учебници за подрастващите наши сънародници в чужбина, но по всичко личи, че това не е достатъчно: откъсването от родината води до скъсване с българския език.

2.3. Социолингвистиката е в състояние да направи прогноза и за езиковата ни ситуация в условията на съществуващия *демографски срив*. Намалява процентът на етническите българи и значително се повишава процентът на ромите. Това поражда въпроса: няма ли да се стигне до изместване на българския език и официално средство за общуване в страната да стане ромският? Отговорът е отрицателен, защото т.нар. ромски език съществува само под формата на битово средство за общуване между членовете на съответната етническа общност. Това всъщност са диалекти със статут на *патоа*. Не са развити функционални стилове, характерни за един модерен стандартен език (наука, изкуство, публицистика и т.н.). Не бива да се смята, че тази етническа общност има книжовен език, защото отделни ромски автори са създали на своето патоа художествени произведения: това пак е патоа, но с художествена функция. Не е книжовен език в истинския смисъл на това понятие. От друга страна погледнато, ромите бързо увеличават своята численост, но не излъчват в достатъчна степен своя интелигенция, която да развие и да конституира такива стилове. Оскъдната ромска интелигенция си служи с българоезичните стилове.

2.4. Към макросоциолингвистическата футуристика се отнася и въпросът за т. нар. *македонски език*. За всеки непредубеден езиковед е ясно, че официалното средство за общуване в днешна Северна Македония въз-

никва въз основа на българския език (книжовния български език и българските диалекти в тамошната географска област). Да се говори, че това е друг южнославянски език, е шовинистична измислица на тамошната интелигенция. В стила на нашата статия тук ние си задаваме въпроса какво ще стане в бъдеще, т.е. няма ли да се стигне до положение тази област, сега със статут на отделна държава, да припознае съвременния български език като свой и да изостави сегашната регионална норма? При създаденото положение основното необходимо условие за подобно развитие е статутът на България. Ако нашата страна успее да създаде такъв социално-икономически престиж, че населението ни да живее в истинско благоденствие и с възможности за просперитет на всеки член на обществото, то тогава всички, които се чувстват българи, ще пожелаят да се приобщи към нас и по естествен път ще се стремят да говорят езика ни. Сегашната северомacedонска интелигенция упорито заблуждава себе си и света, че няма нищо общо с нас. Каквато и прогноза да направим, може да се окаже преждевременна и неточна.

3.0. Да се правят прогнози в областта на *микросоциolingвистиката*, е много рисковано занимание. Тук основният постулат гласи: за бъдещото развитие на едно езиково явление можем да говорим тогава, когато за него има кълнове (варианти) в днешното състояние. Социolingвистиката е силна в това, че не разглежда езиковите носители като хомогенна маса, а като сбор от разнoпоставени съсловия, т.е. като социални групи с различна роля при употребата на езика. Книжовният език е централно средство за комуникация с всичките си функционални стилове в практиката на *интелигенцията*. Трудностите произтичат от това, че и тя е разнородна и с различни езикови нужди и предпочитания. Въпреки това могат да се направят някои изводи, които се отнасят до следното:

3.1. Основен обект на наблюдение и изследване на прогнозното развитие трябва да бъде столицата, защото днес в нея живее всеки трети български гражданин. Тук е социалният елит на страната. Във всички сфери на живота столичното е модно и с течение на времето става общонационално. Това е аксиома, която не се нуждае от доказателства.

3.2. Столицата излъчва меродавната интелигенция, в чиято реч е балансирано източнoбългарското и западнoбългарското речево начало. Столичният език има национална представителност. Образно казано, столицата е филтър на регионалните особености: познаваме ли речта на столицата, можем да правим убедителни прогнози (Videnov, 1993; Angelov, 1999).

3.3. В столицата са съсредоточени по-голямата част от националните медии, които днес са най-мощният езиков манипулатор. Прогностиката задължително трябва да се облекне на медийния език и да е плод на задълбочен анализ на журналистическите предпочитания.

3.4. В столицата е съсредоточена значителната част от научната и художествената интелигенция и това ни дава възможност да наблюдаваме съответните стилове, чрез които тези слоеве реализират своите мисли и идеи.

4.0. Българските социолингвисти вече няколко десетилетия внимателно наблюдават софийските интелигентски среди и въз основа на това са стигнали до някои прогнозни заключения.

4.1. Масова практика е затвърдяването на предфлексивната съгласна в глаголните форми на сегашно време от II спрежение в 1 л., ед. число и 3 л., множествено число, срв. *вървѣ – вървѣт, спѣ – спѣт, въртѣ – въртѣт* и т.н. Затвърдяването е характерно и при членуването на същ. имена от м. род, ед. число, срв. *денѣ – денѣт, пѣтѣ – пѣтѣт, учителѣ – учителѣт, юбиларѣ – юбиларѣт* и т.н. Възможно е тези форми да се наложат като дублетни и да поведат борба за изтласкване на сега официалните палатализирани форми.

4.2. Столичната речева практика категорично отрича палатализацията пред гласните [е] и [и] от типа *дѣтѣе, студѣнтѣитѣе* и под. Това явление е наричано от столичната интелигенция *мийекане* и се схваща като недопустим провинциализъм (Shumnaliev, 2016).

4.3. Отсъстват местоименията *свой* и *себе* (и техните производни форми), като се заместват с притежателното местоимение *негов* (и съответните му форми), срв. *Той носи неговата си чанта; Тя донесе нейната си книга* и под. Това явление е с явен западнобългарски произход и масово се среща и в печатни текстове. Нищо чудно кодификаторите да се принудят да му придадат статут на официален дублет.

4.4. В столичната реч е повсеместна употребата на окончанието *-ме* при формите за 1 л., мн. число, сегашно време при трите новобългарски спрежения, срв. *ние четеме, ние вървиме, ние пишеме* наред с *ние пита-ме*. Това явление се е наложило и има значително по-голяма честота от официално приетите форми тип *четем, пишем, вървим*. За кодификатора остава да го признае за официален дублет. В бъдеще *-ме* формите ще останат единствени (Stoykov, 1955).

4.5. Не се спазва изкуственото правило да не се употребяват бройни форми в съществителни имена за лица (за м. род, ед. число). Изисква се да се казва *пет стола, три учебника, но пет войници, двама синове* и т.н. В речта на столичани това правило не се спазва и то е обречено да отпадне.

4.6. Тук ще прибавим тенденцията да не се спазва в писмената и устната реч напълно изкуственото правило за краткия и пълния определителен член при имената от м. род, ед. число. Никой не може да отмени използването на двете членни форми, но сегашното синтактично правило за употребата им в писмената форма на езика ни е напълно излишно

и в близко бъдеще упоритостта на кодификаторите ще отстъпи, т.е. ще се даде възможност на хората да решават този въпрос, като пишат така, както намерят за добре (Videnov, 2016: 225 – 228; Valchev, 2013: 41 – 49; Pashov, 2013: 70 – 73).

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов, А. (1999). *Правилата на езика в столичния квартал*. София.
Виденов, М. (1982). *Социоллингвистика*. София: Наука и изкуство.
Виденов, М. (1993). *Софийският език*. София: Св. Климент Охридски.
Виденов, М. (2000). *Увод в социоллингвистиката*. София: Делфи.
Виденов, М. (2016). *Из моя езиковедски бележник*. София: Захарий Стоянов.
Вълчев, Б. (2013). Правилото за пълния и краткия член е израз на дълбоко филологическо невежество на кодификаторите. *Наука, кн. 2*.
Пашов, П. (2013). По въпроса за пълния и краткия член в българския език. *Наука, кн. 6*.
Стойков, Ст. (1955). Глаголното окончание -ме в българския книжовен език. *Сборник в чест на акад. Ал. Т.-Балан*. София.
Ив. Харалампиев, Ив. (1997). *Бъдещето на българския език от историческо гледище*. В. Търново: ВТУ.
Хъдсън, Р. А. (1995). *Социоллингвистика*, София: Св. Климент Охридски (превод от английски).
Шумналиев, Д. (2016). Диалект мой любим. *Вестник Труд*, 10.01.2016.

REFERENCES

- Angelov, A. (1999). *Pravilata na ezika v stolichniya kvartal*. Sofia.
Videnov, M. (1982). *Sotsiolingvistika*. Sofia: Nauka i izkustvo.
Videnov, M. (1993). *Sofiyskiyat ezik*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
Videnov, M. (2000). *Uvod v sotsiolingvistikata*. Sofia: Delfi.
Videnov, M. (2016). *Iz moya ezikovedski belezhnik*. Sofia: Zahariy Stoyanov.
Valchev, B. (2013). *Praviloto za palniya i kratkiya chlen e izraz na dalboko filologicheskoto nezvezhestvo na kodifikatorite*. *Nauka*, 2.
Pashov, P. (2013). *Po vaprosa za palni i kratkiya chlen v balgarskiya ezik*. *Nauka*, kn. 6.
Stoykov, S. (1955). *Glagolnoto okonchanie –me v balgarskiya knizhoven ezik*. *Sbornik v chest na akad. Al. T.-Balan*. Sofia.
Haralampiev, I. (1997). *Badeshteto na balgarskiya ezik ot istoricheskoto gledishte*. V. Tarnovo: VTU.

- Hudson, R. A. (1995). *Sociolinguistics*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski [in Bulgarian].
- Shumnaliev, D. (2016). Dialekt moi lyubim. *Vestnik Trud*, 10.01.2016.

CAN WE LOOK INTO THE FUTURE OF THE BULGARIAN LANGUAGE?

Abstract. The author of the article answers negatively to the question of scientific linguistic prognosis if it is made through conjectures from the point of view of traditional directions, that analyze the tendencies and development of linguistic phenomena without taking into account the social factor. Needed is sociolinguistic methodology.

In the manuscript, the problems of forecasting are divided into macrosociolinguistic and microsociolinguistic and the analysis is made mainly in view of macrosociolinguistics. Pointed out is that the observations should be focused mainly on the Sofia capital's speech, where the leading social classes are. The metropolitan practice afterwards becomes nationwide: the metropolitan fashion dictates the future appearance of the language.

Indicated are some perspectives in the current language versions.

Keywords: metropolitan speech; futurology; prognosis; diglossia; national standard

✉ **Acad. Prof. Mihail Videnov, DSc.**

ORCID iD: 0000-0002-9743-6876

Bulgarian Academy of Sciences

Sofia, Bulgaria

E-mail: mihail_videnov@abv.bg